

*др Драгутин Шошкић,
ванредни професор Правног факултета у Београду*

МЕТОДОЛОШКО-ТЕОРИЈСКИ КОНЦЕПТ ДРУШТВЕНЕ СВОЈИНЕ И ЊЕГОВО ОСТВАРИВАЊЕ У ПРАКСИ

У току преподневне расправе посвећене изучавању различитих методолошко-теоријских аспеката друштвене својине, од стране више учесника у дискусији, постављено је питање теоријског модела друштвене својине и њеног реалног, односно фактичког остваривања у пракси. С обзиром на велику важност постављеног питања за адекватно научно концептуализовање суштине друштвене својине, желео бих да изложим сопствени став.

У стручним и научним расправама о различитим аспектима социјалистичких односа присвајања запажена су настојања да се теоријски одреди економска природа друштвене својине. Теоријски концепт, о коме је овде реч, присутан је и у правној надградњи, у Уставу СФРЈ, републичким и покрајинским Уставима, у Закону о удруженом раду и другим законским актима где се, обично, нормативно регулишу односи присвајања, располагања и коришћења средстава под режимом друштвене својине. То је сасвим размљиво с историјско-логичког, сазнајног и практичног становишта. Наиме, за одређење њене адекватне економске природе неопходно је да се дефинише један методолошко-теоријски концепт. он представља до одређене мере „идеализирано“ стање присвајања у савременим социјалистичким системима продукционих односа. То је, како би се рекло, „чист модел“ друштвене својине, наравно, теоријски конципиран и формулисан за потребе сагледавања потпуно развијеног облика и садржине (унутрашњег бића) друштвене својине.

До њега се долази на основу коришћења извесног броја методолошких претпоставки. Помоћу њих се одстрањују и неутралишу многи на односе присвајања дејствујући чиниоци реалног живота. Тако неутралисана дејства економских, природних, институционалних, социјалних, моралних и свих других фактора на процесе присвајања средстава (предмета, објеката) друштвене својине, омогућава да се лакше распозна њена адекватна економска суштина. У зависности од тога „огољују“ се општа обележја, подваја се оно што је заједнички атрибут и заједничко својство категорије друштвене својине од оних у пракси испољених феномена присвајања који су неспојиви са њеном подруштвеном природом.

Теоријско формулисање економске природе друштвене својине треба логички да полази од принципа материјалистичке дијалектике, од методолошки допуштених правила сазнања, од закона сталних промена својинских односа, од мање ка више развијеним облицима присвајања. Управо на основу овако дефинисаног концепта оцењује се квантитативна страна друштвене својине и степен до кога се у пракси, објективно манифестује, њена адекватна економска природа.

Да видимо сада на којим методолошким постулатима се формулише теоријски концепт друштвене својине самоуправног модела при-

вреде. У области нормативног регулисања односа присвајања средстава у друштвеној својини и у теоријским расправама о њеној правној и економској природи, истичу се бројне претпоставке од којих само неколико представља базичне премисе, док су друге изведене из ових основних, фундаменталних.

Прво, полази се од претпоставке да су средства за производњу и други објекти (предмети) друштвене својине доступни на коришћење свим грађанима социјалистичке заједнице, под једнаким, истим условима. Тиме је теоријски створена могућност свакоме да се под једнаким условима укључи у процес привређивања и да на основу „индивидуалног квантума рада“ стекне право присвајања дохотка, право располагања средствима, коришћења заједничке материјалне основе рада, одлучивања о њеном проширењу (акумулацији), право управљања, организовања и усмеравања производње у одређеном правцу, односно постављеном циљу.

Ова теоријска премиса искључује сваки облик монопола осим привилегија, која потичу из природне надарености, радних способности и резултата рада субјеката присвајања. Претпоставља се одсуство свих видова доминације у процесу производње, стицања и расподеле дохотка. Пре свега се мисли на монопол природних ресурса, на доминацију и утицај на односе присвајања техничке и вредносне структуре чиниоца производње, на тржишни монопол приликом реализовања новостворене вредности у облику дохотка и на доминацију државног, технобироократског и политичког фактора на односе присвајања средстава у друштвеној својини.

На овај начин занемарује се сваки вид присвајања на основу неких од наведених облика монопола. Тиме се наравно занемарују и појаве разних облика ренте као што су: земљишна, рудничка, шумска, грађевинска, станбена, техничка. Због техничких привилегија стицања (присвајања) дохотка настаје и тржишна, односно јавља се на основу примарне расподеле, а ова се опет одвија путем одређеног система и политике цена. И, најзад, ту је и институционална рента чија се основа налази у монополу одлучивања државних органа и утицаја политичког фактора на одређивање висине премија, стимулација и других видова административне дистрибуције средстава, одређеној категорији субјеката привређивања.

Теоријска претпоставка о непостојању било ког облика монопола над материјалним условима рада, има за непосредни циљ укључивање свих грађана социјалистичке заједнице, који истакну право на рад и ставе захтев да заснују радни однос, односно удруже рад са другим радницима, како би на тај начин стварно, а не само формално, реализовали своје основно право из кога се даље, по основу резултата рада, изводе сва остала права из домена односа присвајања. У овом случају, није реч о томе на основу ког критеријума одређени субјект стиче право коришћења заједничке материјалне основе рада, нити је реч на бази чега и ког владајућег мерила неко, било ко, има право одлучивања о скоро свим питањима формирања и расподеле дохотка, присвајања средстава намењених личној и заједничкој потрошњи, проширења заједничке материјалне основе рада, организовања процеса производње и управљања и координације њеним токовима.

Овде се ради о нечем сасвим другом. Полази се од претпоставке о непостојању било које врсте монопола, чиме се логично негира сваки утицај монопола својине на односе присвајања, сваки облик монополске доминације над природним чиниоцима производње, сваки вид бирократске самовоље и разних видова узурпације власти појединаца и техно-бирократских група. Такође се претпоставља одсуство експлоатације туђег рада и присвајања предмета друштвене својине на државно-својинској, групно-својинској и приватно-својинској основи.

Питање је колико дата претпоставка теоријског модела друштвене својине одговара објективној стварности и у пракси реално постојећим односима присвајања. Није спорно да између реалних односа присвајања средстава у друштвеној својини и теоријско-методолошке формулације економске природе друштвене својине, каква она по својој природи јесте, а не како се њена аутентична суштина у пракси манифестује, у том погледу, влада неусклађеност, противречност и јављају се некад мања, а понекад већа одступања. До њих, без сумње, долази услед стварне присутности и дејстава разних видова монопола на односе присвајања. Чињеница је да у реалном животу постоји стање монополског положаја одређеног, а тиме и привилегованог, броја субјеката присвајања. Појава удруживања и монополског повезивања организација удруженог рада, ради стицања економских предности у области примарне расподеле, односно присвајања дохотка, не на основу количине уложеног рада, већ захваљујући, пре свега, тржишним односима и одговарајућој, за њих (али не и за све учеснике присвајања), повољнијој политици и систему цена.

Такође, нема сумње да материјална основа удруженог рада није доступна за коришћење свим грађанима под једнаким, односно истим условима. Напротив, знатан део њих спречен је да користи заједничку основу рада, да удружи свој рад с другим радницима, да реализује право рада, да стекне шансу и дође у прилику да учествује у процесу одлучивања о различитим питањима формирања и расподеле дохотка, да стекне право на удео у присвајању средстава намењених за личне дохотке, истакне право на коришћење друштвеног стана, право на присвајање дела средстава заједничке потрошње и сл. Јер, у друштву влада и незапосленост.

Није ретка ни појава видног утицаја политичког фактора, бирократске самовоље, технократске узурпације власти, самовоље одлучивања појединаца и друштвених група, што све доводи до одступања, изазива раскорак између реалног и онога што се теоријски конципира, поставља као владајућа, опште усвојена политичка доктрина, акциони програм субјективних снага друштва, њихова трајна идејна оријентација и тежња ка неком вишем циљу развоја социјалистичких односа присвајања где, најпре почиње да преовлађује, с тенденцијом потпуног остваривања, критериј рада, а потом, у најразвијенијем облику својинских односа, доминира у односима присвајања критериј потреба. Све то захтева врло опсежна емпијрска, научна истраживања, да би се одредила постојећа разлика између теоријски дефинисане суштине друштвене својине и њеног реалног, у пракси испољеног, друштвеноекономског бића.

Друга претпоставка аналитичког модела друштвене својине је основ присвајања средстава са статусом и обележјима социјалистичког на-

чина присвајања. Овај нови теоријско-методолошки постулат за дефинисање економске природе друштвене својине представља критериј рада, као једини основ присвајања друштвеног производа, новостворене вредности и радним процесом оствареног дохотка. У теоријском концепту друштвене својине критериј рада представља и основ других права радника: право управљања, коришћења, располагања и право одлучивања о свим осталим односима привређивања на микро и макро нивоу.

У свему томе, до ове тачке анализе, није спорно да ли треба поћи од критерија рада код одређивања економске суштине друштвене својине. Међутим, спорно је питање карактера рада. Да ли се он непосредно испољава, или је другачије одређен, „заобилазним путем”, преко тржишног механизма? Споран је и метод одређивања индивидуалног квантума рада. Путем чега и на који начин се може да одреди његово друштвено признање, што је јединица мере тога, одакле све потичу разлике у квалитету рада и до које мере их уважавати у односима присвајања? Али, ако се занемаре све спорне тачке у погледу одређивања карактера рада и прихвати чињеница да „Друштво може просто да израчуна” колико је радних часова издато да би се на основу тога учествовало у процесу присвајања, па се, без обзира на различитост у томе, пође од рада као критерија присвајања, онда је теоријски проблем решен.

У теоријском моделу капиталистичке приватне својине и њеном остваривању у пракси доминира и асполутно преовлађује као основ присвајања право (монопол) приватне својине. То начело спроводено је ригорозно и доследно у пракси капиталистичког начина присвајања, располагања, коришћења и управљања привредним токовима. Свуда где се одвија процес присвајања, монопол приватне својине над одређеним износом капитал вредности, пласиране у било коју област оплодне, (присвајање профита као дела вишка вредности), и са разним облицима егзистенције, представља јединствени основ, односно критериј присвајања. Искључиво на основу овог права одвија се процес присвајања предузетничке добити, камате, дивиденди, земљишне ренте и других облика доходака чија се основа присвајања налази у монопољу или праву својине над аликвотним делом укупног друштвеног капитала.

Међутим, теоријски модел друштвене својине искључује и негира сваки облик монопола па и право својине као основ присвајања. Уместо тога афирмише се критериј рада на основу кога се регулишу процеси присвајања предмета друштвене својине. Али, овај основ присвајања у социјалистичкој пракси самоуправног модела привреде није консеквентно, ригорозно и доследно спроведен од почетка до краја какав је то случај у капитализму. Напротив, у неким подсистемима и ужим сегментима привредног организма, све више се и више потискује критериј рада и долази до судара рада и нерада, односно врши се присвајање на основу права својине и утицаја разних облика монопола на односе расподеле (присвајања) производа рада.

Отуда следи и закључак: свуда тамо где се и када се у пракси одвија процес присвајања без и мимо критерија рада, код свих тих појава присвајања, до одређење мере, недостаје економски садржај друштвене својине. Према критерију рада одређује се њена економска природа и разграничавају, с једне стране, процеси присвајања на основу

рада и с друге утврђује обим присвајања без критерија рада. То није могуће постићи уколико се не дефинише теоријски модел друштвене својине. Захваљујући њему брзо се уочава разлика између процеса присвајања на основу рада и других видова присвајања.

Напоменуто је раније да у бројним подсистемима и ужим секторима својинских односа почиње да доминира право својине и други видови присвајања мимо критерија рада. Он се у пракси све више потискује и на сцену ступа паразитизам и све израженија тежња да се рентијерски присваја и без рада удобно живи.

Прво, то се односи на област банкарства и штедње. На динарским и девизним рачунима приватних лица налазе се концентрисана огромна новчана средства. Она по економској снази и квалитету (девизе), неколико пута превазилазе средства реалне новчане акумулације удруженог рада. Социјалистички грађанин према важећим законским прописима не би могао да поседује вредност фабрике у износу, илустрације ради, због уверљивости, од више милијарди долара. Али, зато нема никаквих ограничења (загарантована му је тајност и сигурност улога), да ту вредност у номиналном облику пласира у банку ради присвајања дела вишка производа у виду камате. Овај основ присвајања дела националног дохотка није занемарујући кад се зна да има неколико хиљада грађана са „уштебевинама“ преко једне милијарде старих динара. Колико их онда има са износом од више стотина милиона. Камата на ова уложена средства очигледно почиње озбиљно да „окрњује“ основу друштвене својине.

Друго, монетарно-кредитни систем такође представља област где се испољава присвајање мимо критерија рада. Узимање друштвених средстава на коришћење под изузетно повољним условима, с дугим роковима враћања, уз ниске камате, симболичног учешћа, а често и без њега, при јаком порасту номиналних личних примања, инфлације и пораста цена, обезвређивања националне монете, појединцима ствара могућност присвајања друштвених средстава без рада. Доста бројна категорија корисника друштвених средстава отплаћује симболичну месечну кредитну рату у висини цене флаше пива, док објекти подигнути добијеним средствима вреде данас неколико стотина старих милиона динара. Нису ретки случајеви да се друштвеним средствима изграђени објекти издају на коришћење, па се од закупнине отплаћује кредитна рата, а објекат огромне вредности остаје власнику скоро бесплатно, присваја га не на основу рада, већ на основу монетарно-кредитне „акробатике“.

Треће, област туризма свих врста широко репродукује односе присвајања на основу права својине над објектима за одмор и рекреацију. Некада, у време стварања фонда друштвене својине, туристички објекат од неколико десетина лежаја национализован је, док данас грађанин на приморју има у власништву дневни смештај капацитета од преко сто места.

Четврто, станбени односи, издавање стана и земље под закуп, сектор мале привреде, где се доста користи туђа радна снага, промет грађевинског земљишта и сл., представљају такође видове присвајања на основу права својине.

Пето, појаве присвајања без доприноса рада манифестују се и у области примарне расподеле, проузрокује их и одређени систем и политика цена, коришћење изузетно повољних услова процеса рада, стимулације ради што већег извоза и сл.

Према томе, друштвена својина, која претпоставља рад као критериј присвајања окружена је и све више прикљештена другим видовима присвајања.

UDK — 347.2

др Мирољуб Лабус,
доцент Правног факултета у Београду

НЕКИ ИНСТРУМЕНТИ ОСТВАРИВАЊА ДРУШТВЕНЕ СВОЈИНЕ

Излагања мојих предходника побудила су ме да поставим само једно питање које ми се чини централним у одређивању система друштвене својине. То питање може да се формулише овако: да ли се може традиционалним правним инструментима одредити нова садржина друштвене својине или, ако хоћете, да то питање преведете на економски језик, да ли се може традиционалним економским инструментима одредити нова економска садржина друштвене својине?

Чини ми се да је досадашњи одговор наше теорије и праксе био доминантно негативан. Друштвена својина представља се као правни и економски феномен и да би се регулисала подразумева нове правне и економске инструменте. Међутим, од тог начелног става до реализације пут није прећен. Да ли то значи да ћемо, можда, с неким упорнијим, савршенијим, систематичнијим радом ипак моћи да формулишемо те нове правне и економске инструменте? Вероватно неко мисли да је могуће превалити тај пут. Ја, лично, скептик сам и чини ми се да ако до сада, за ових тридесетак година, нисмо успели да пронађемо нове правне и економске инструменте, да одредимо нову правну и економску суштину друштвене својине, онда вероватно да бар за сада, тих инструмената и нема. И зато мислим да је могуће традиционалним (не свим, нормално) правним и економским инструментима одредити нову суштину. Јер, какав се овде проблем поставља? Немамо систем друштвене својине, јер систем друштвене својине подразумева бар три нивоа.

Први ниво — одређивање основних начела.

Други ниво — превођење тих начела или њихова операционализација путем одређених правних и економских инструмената, и

Трећи ниво — формулација или тачно одређивање субјеката и правила њиховог понашања који ће да користе ове инструменте како би се начела реализовала.

Ми смо се спотакли на другом нивоу — тражили смо нове инструменте, а нисмо могли да их нађемо и зато имамо парадоксалну ситуацију. Систем је конзистентан док гледамо први ниво, а ако гледамо целину видимо да то није тачно. Ја ћу касније то илустровати једним при-